

ІСЛАМСЬКА І ТРАДИЦІЙНА БАНКІВСЬКІ СИСТЕМИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Розглянуто причини виникнення фінансової кризи. Проаналізовано причини стійкості ісламської банківської системи в умовах нестабільності.

Rассмотрены причины возникновения финансового кризиса. Проанализированы причины стойкости исламской банковской системы в условиях нестабильности.

The article describes the causes of the financial crisis. It analyzes the causes of the Islamic banking system in the context of instability.

Постановка проблеми. Сучасна економічна криза як невід’ємна ознака світової економіки є об’єктивно зумовленим феноменом фінансової архітектури в умовах зростаючої інтегрованості країн світу. Наслідки глобальної фінансової кризи, що розпочалась у 2008 р., продовжують впливати на особливості відновлення світової економіки, яка виявилась заручницею банківських, боргових, валютних елементів нестабільності. Так, якщо в дев’яностих роках минулого століття розгортання кризи здебільшого спостерігалось в країнах з недосконалою фінансовою системою, то кризі ХХІ ст. властива приналежність до розвинутих країн, де надмірне використання спекулятивних активів та похідних фінансових інструментів стало причиною глибокого ураження банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незаперечним є той факт, що вивчення питань, присвячених проблематиці фінансових криз, пройшло у своєму розвитку ряд етапів. Намагаючись пояснити природу виникнення фінансових потрясінь, якими надзвичайно відрізнялися дев’яності роки минулого століття, вченими-економістами було запропоновано власні підходи для вивчення цього явища. Серед причин світової фінансової кризи, які лежать в площині банківського функціонування, вчені І. Балтеану, А.Ерче, Л.Фернандес [1], К.С.Рогофф, К. Рейнхарт [2], Г. Камінські [3], зазначають надмірне і необережне кредитування протягом тривалого періоду. Дослідники Х. Махер та Дж. Дріді [4] роблять акцент на аналізі впливу глобальних фінансових дисбалансів на механізм розповсюдження кризового інфікування. Автори С. Клаассен, Л. Лаевен [5], Дж.-Х. Бойд, Дж. Де Ніколо, Е. Лукойанова [6], М. Гудфренд, Б.-Т.Маккалом [7], П.-Н. Айрленд [8], М. Чапра [9] розглядають кризу як складову економічного циклу, водночас вивчаючи ряд так званих специфічних факторів, що можуть спровокувати розгортання, в тому числі, банківської кризи, серед яких – процес сек’юритизації, відсутність прозорості рейтингових агентств, надмірне використання спекулятивних активів та деривативів, незадовільне виконання центральними банками та міжнародними інституціями ролі кредитора останньої інстанції та наглядових функцій.

Втім, варто зазначити, що погляди авторів часом суттєво відрізняються в частині діагностування причин кризи, у виокремленні її складових та у встановленні причинно-наслідкових зв’язків між ними. Вітчизняні вчені Відякіна М. [10], Лук’яненко Д., Поручник А. [11], Резнікова Н. [10], Столярчук Я. [11] аналізують як причини й наслідки нестабільності на сучасному етапі розвитку фінансової системи, так і системні характеристики різновидів криз – валютних, банківських, боргових. Втім, досі бракує досліджень, які б вивчали вплив імплементації в країні банківської моделі на зростання її вразливості, що і формулюється нами як **наукове завдання**.

Мета статті полягає в аналізі системоутворюючих засад та особливостей функціонування ісламської та традиційної банківської систем в контексті вразливості і стійкості перед фінансовими кризами.

Виклад основного матеріалу. Постійно зростаючі масштаби спекулятивних капіталів разом з коливаннями валютних курсів визначали стан реальної економіки, а не навпаки. Так, за оцінками МВФ, на початок ХХІ ст. лише 5–6 найбільших хеджфондів могли мобілізувати на певний термін до 1 трлн дол. США, ставлячи перед собою різні цілі, навіть такі, як атаки на окремі національні валюти. І попри те, що власні капітали таких фондів можуть бути незначними, завдяки системі кредитування та новим фінансовим технологіям, вони є здатними акумулювати величезні суми грошей [12]. За М. Джиклінгом, сек’юритизація сприяла формуванню і розповсюдженню кількості кредиторів, особливо в умовах величезного попиту з боку інвесторів на іпотечні кредити [13]. Право власності на іпотечні цінні папери були роздроблені,

викликаючи наслідки для всієї глобальної системи, коли ситуація з іпотечними кредитами погіршилась в 2007 році. На думку М. Чапра, всі ризики іпотечного кредитування під час дефолту в кінцевому підсумку зазнали покупці забезпеченого кредиту. Тобто, мали місце менше стимулів для проведення обережного андеррайтингу [9]. Однією з причин світової фінансової кризи було також відсутність прозорості. За М. Джиклінгом, на всіх етапах створення вартості житлового фінансування різні учасники внесли свій внесок у погіршення стану іпотеки та її забезпечення [13]. Брокери, державні агенти, фізичні особи, рейтингові агентства та інші учасники ринку прагнули максимізації своїх власних прибутків і незважали на другорядні проблеми, поки сама система не зазнала краху [4]. Максимізація власної вигоди і морального ризику стали причиною розвалу фінансової системи в 2007 році.

Ринковий механізм може забезпечити дисципліну за допомогою стимулів та стримуючих факторів. Це відображається через перспективу отримати прибуток або зазнати збитків. Головним джерелом прибутків у класичній системі для банків є відсотки, які вони отримують через механізм кредитування. Збитки з'являються тоді, коли позичальник не в змозі виплачувати кредит та відсотки. Тоді логічним буде думати, що банки повинні уважно розглядати позичальників на предмет платоспроможності, щоб не видати кредит, який буде для них збитковим. Таким чином було б створено захисний механізм, що не допускає розвиток надмірного кредитування, за умови, що банки бояться зазнати збитків, що знизять їх чистий дохід. Але це не трапляється в системі, де відсутній справедливий розподіл прибутків та збитків (PLS), а повернення кредитів під проценти в основному гарантоване.

На думку С. Клаессена та Л. Лаевена, існують два фактори, які захищають банки від збитків [5]. По-перше, це застава, яка покликана захистити від ризику дефолту. Проте застава є ефективною тільки тоді, коли вона має високу ліквідність. Банки іноді поведуться не дуже обережно і надмірно покладаються на застави аби розширити кредитування, надаючи кошти на будь-які цілі, включаючи спекуляцію. Проте, застава несе в собі ризик знецінювання вартості. Її вартість може падати через ті самі чинники, що призводять до неплатоспроможності позичальника. Таким чином, очевидно, що застава не може замінити більш обережну та якісну оцінку проекту, що фінансується. Тим не менш, І. Балтеану наполягає, що банки не завжди проводять обережну оцінку через те, що існує ще один фактор, що гарантує їм захист від збитків. Це так зване поняття «надто великий та важливий, щоб збанкрутувати». Воно означає, що банки завжди можуть розраховувати на те, що центральний банк викупить їхні борги. Тож банки, які можуть розраховувати на таку підтримку, більш схильні ризикувати, ніж ті, що її не мають [1].

Якщо банки вдаються до необдуманого кредитування, то, власне, виникає питання щодо відсутності впливу вкладників депозитів на фінансову дисципліну банку. Вимагання кращого менеджменту, більшої прозорості та більш ефективного механізму уникнення ризиків були б доцільними за таких обставин, а ризик вилучення вкладниками своїх коштів з депозитних рахунків мав би стримувати банківські установи від надмірного ризику. Втім, як вказує Дж. Де Ніколо та Е. Лукойанова, впевненість вкладників у поверненні своїх депозитів з відсотками надає депозитаріям спокій за свої гроші і вони не цікавляться тим, як розпоряджається ними фінансові інститути, що неодмінно мало б місце, якби вкладники не були застраховані від неповернення депозитів та відсотків за ними [6].

Замість того, щоб змусити банки та депозитаріїв розділяти ризики бізнесу, традиційна фінансова система майже звільняє їх від будь-яких ризиків. Таким чином, ринок стає нездатним нав'язувати дисципліну гравцям, а це призводить до неконтрольованого збільшення об'ємів банківського кредитування, надмірного левериджу та навіть надання кредитів неплатоспроможним позичальникам та поширення життя в борг [3]. Ця властива сучасній світовій фінансовій системі тенденція ще більш підсилюється особливістю податкової системи, що спрямована на заохочення нарощення боргів – в той час, як дивіденди оподатковуються, процентні платежі приймаються за неоподатковувані витрати.

Отож, це говорить про те, що відсутність справедливого розподілу ризиків та прибутків погіршує ринкову дисципліну та, тим самим, створює розкол у фінансовій системі. Саме ця тенденція дозволяє фінансистам брати в борг непомірні суми, а також швидко переміщати капітал з місця на місце при найменших змінах в економічному середовищі. Через це процентні ставки та ціни на активи стають вкрай волатильними. Це створює невизначеність на ринку інвестицій, що, в свою чергу, перешкоджає формуванню капіталу та призводить до нерационального використання ресурсів. На переконання П.-Н. Айрленда, саме це і робить ринок короткострокового запозичення більш привабливим для кредиторів та позичальників, ніж ринок довгострокового запозичення [8]. Таким чином, відбувається різке зростання короткострокового запозичення з метою інвестування, що призвело до підсилення економічної та фінансової нестабільності.

Міжнародний валютний фонд підтвердив цей факт, зазначаючи, що країни, що мають велику частку короткострокових боргових зобов'язань, мають велику схильність до внутрішніх та зовнішніх шоків і, таким чином, стають вразливими до виникнення кризових явищ у фінансовій системі [12]. Навіть поверхневий огляд деяких з найзначніших криз світової фінансової

системи, таких, як, наприклад, азійської кризи, нестабільності на валютних ринках, краху хеджфонду Long-term Capital Management (LTCM) та сучасної кризи фінансової системи, демонструє той факт, що необмежене кредитування та подальше зростання рівня запозичення, в основному короткострокового, призвели до погіршення ринкової дисципліни на фінансовому ринку, спричиненого відсутністю справедливого розподілу ризиків.

Ісламський банк є стійкішим до глобальної фінансової кризи, оскільки він використовує режимні угоди. За М. Чапра, гроші не є товаром і не мають внутрішньої цінності, навіть якщо він витрачений [9]. Єдина перевага грошей у тому, щоб перетворити свою грошову функцію в економічну функцію або через торгівлю, або через інвестиції. Таким чином, ісламський банк, як послідовник принципу Шаріату, не може інвестувати в будь-який продукт, який йому потрібний.

Багато дослідників представляють основні фактори, які дозволяють ісламському банку заощадити під час фінансової кризи. Перш за все, ісламський банк не продає борг, тому що продаж боргів заборонено в Шаріаті. Відповідно до принципу Шаріату людина може продати тільки те, чим вона володіє. Наголосимо на тому факті, що іпотечні цінні папери і кредитні дефолтні свопи сприяли розгортанню фінансової кризи [10]. З іншого боку, ісламський банк не інвестує в проблемні активи і іпотечні цінні папери.

Кількість порівняльних досліджень, проведених різними дослідниками, вивчали діяльність ісламських і традиційних банків. Х. Махер та Дж. Дріді проаналізували діяльність 120 звичайних і ісламських банків після кризи і дослідили вплив світової фінансової кризи на ці банки [4]. Одна чверть із цих банків були ісламські, в той час як інші були традиційними. Згідно з цією доповіддю, дослідження охопило 80 % ісламських банків у всьому світі і всі банки, що працюють в ісламських країнах.

Ця доповідь Міжнародного валютного фонду (МВФ) у вересні 2010 року розглянула ряд чинників, таких як зміна рентабельності банківського кредитування, банківських активів і банківських рейтингів. Дослідження показало, що ісламський банкінг був більш вигідним, ніж традиційний банкінг до кризи [12].

Дані свідчать, що під час кризи з 2007 по 2008 рр. рентабельність знизилася як ісламських, так і звичайних банків. Тим не менш, прибутковість ісламських банків знизилася менш ніж на 10%, а рентабельність традиційних банків зазнала зниження більш ніж на 30%. Тим не менш, дослідження свідчить, що ісламські банки, які постраждали від кризи, коли вплив кризи перекинувся на реальний сектор економіки, відчули більш глибокі наслідки потрясіння, ніж традиційні банки. Згідно з доповіддю МВФ фактором, який дозволив ісламським банкам краще, ніж традиційним, перенести наслідки кризи, було дотримання принципу Шаріату [12].

Х. Махер і Дж. Дріді приходять до подібних висновків, стверджуючи, що зміна прибутковості була більшою для ісламських банків протягом 2009 року, оскільки світова фінансова криза перейшла в реальний сектор економіки і, тим самим, вплинула на продуктивність ісламських банків [4]. Протягом цього часу, зниження рентабельності становило для ісламських банків близько 50%, а рентабельність традиційних банків знизилася менш ніж на 15%. Проте середній дохід на середні активи та середнього капіталу з двох груп протягом 2008 і 2009 рр. були в середньому подібними. Однією з причин цього, на думку аналітиків МВФ, стало неефективне управління ризиками, що використовуються ісламськими банками.

Х. Махер і Дж. Дріді виявили, що чинники, пов'язані з бізнес-моделью ісламських банків, допомогли стримати несприятливі наслідки для прибутковості ісламських банків у 2008 році. Зокрема, менш великі інвестиційні портфелі, нижча міра левериджа і прихильність принципам Шаріату, що не дозволяв ісламським банкам займатися фінансуванням або інвестуванням в ті види інструментів, які несприятливо позначилися на їх традиційних конкурентах, – усе це сприяло досягненню ісламськими банками кращих результатів порівняно з традиційними банками [4].

Цікавим, на думку Х. Махер і Дж. Дріді, є той факт, що тоді, як для більшості банків на міжнародному рівні за швидким зростанням кредитування послідувало різке скорочення кредиту, шойно почалася криза, у ісламських банках цього не сталося. Також швидко росли і активи ісламських банків. Автори виявили, що в середньому їх активи росли в два рази швидше за активи традиційних банків у 2007-2009 рр., але це зростання почало сповільнюватися в 2009 році, вказуючи, що на ісламських банках у меншій мірі, ніж на традиційних банках, позначилося скорочення долі позикових коштів (леввериджа). Уповільнення зростання активів під час кризи можна пояснити слабкішими результатами діяльності ісламських банків в 2009 р. і або тим фактом, що підтримку ліквідності у вигляді державних депозитів легше направити в традиційні банки [4].

Висновки Х. Махер і Дж. Дріді [4] підтвердили переоцінки ризику ісламських банків зовнішніми агентствами кредитного рейтингу, які зазвичай виявлялися кращі за оцінки ризику традиційних банків або аналогічними цим оцінкам (за винятком ОАЕ). Аналіз арабської літератури дозволив згрупувати погляди дослідників ісламських банків на причини фінансової кризи до таких: продаж і купівля в борг; спекуляція («гарар»); обсяги деривативів; відсутність фінансування з власних джерел; розмір фінансової економіки в порівнянні з реальною економікою; відсутність розподілу прибутків і втрат під час фінансування.

Таблиця 1. Тригери фінансової кризи в ісламській та традиційній банківській системах.

Фактори	Традиційна банківська система	Ісламська банківська система	Опис
Спекуляція	Так	Ні	Один з тригерів фінансової кризи
Інвестування в токсичні активи	Так	Ні	Один з тригерів фінансової кризи
Забезпечене реальними активами фінансування	Так	Ні	Захист від фінансової кризи
Використання режиму розподілу доходів та прибутку	Ні	Так	Захист від фінансової кризи
Покупка/продаж боргів	Ні	Так	Один з тригерів фінансової кризи
Залежність від субстандартної іпотеки	Так	Ні	Субстандартні іпотечні кредити як причина фінансової кризи
Проблеми короткострокового стимулювання	Так	Ні	Розглядається як одна з причин

Джерело: укладено автором.

Таким чином, фактори, які частково дозволили уникнути ісламським банкам від поширення на них наслідків глобальної фінансової кризи, зводяться до таких: ісламські банки не фінансують на основі надання грошових коштів; факт релігійних та етичних міркувань при рішенні щодо надання кредиту; той факт, що брокери не продають борги; продукти ісламських банків є забезпеченими активами або активами на їх основі; незначний ступінь інтеграції ісламських банків в глобальні фінансові інститути; портфелі ісламських банків не залежать від субстандартного іпотечного ринку; вони були залучені в менш ризиковані операції (вони тримали менше "токсичних активів"); ісламські банки уникали спекуляцій (гарар) і невизначеності.

Висновки. Світова криза дала ісламським банкам можливість продемонструвати свою стійкість, але в той же час виявила деякі важливі питання, які необхідно вирішити, щоб вони могли продовжувати розвиватися стійкими темпами.

1) Відсутність міцної інфраструктури управління ризиком ліквідності. Спираючись на роздрібні депозити більшою мірою, чим традиційні банки, ісламські банки, відповідно, мають в розпорядженні стабільніші джерела коштів, але вони стикаються з принциповими труднощами, коли справа доходить до управління ліквідністю, включаючи:

- неглибокий грошовий ринок із-за невеликого числа учасників;
- відсутність інструментів, які можна було б використати в якості забезпечення для запозичення або дисконтувати (продавати) через механізм переобліку центрального банку.

2) Деякі ісламські банки вирішують ці проблеми за допомогою надмірної ліквідності балансу (тобто, зберігаючи значний обсяг квазігрошових активів, що приносять нижчі доходи, ніж позики і багато видів цінних паперів), жертвуючи, таким чином, прибутковістю. Так, ісламські фінансові установи зберігають на 40 % більше ліквідності, ніж їх традиційні колеги. Втім, цей підхід до ліквідності зменшив ризики під час кризи, але не є оптимальним рішенням за стабільних умов.

У тій мірі, у якій ісламські банки намагаються поводити себе подібно до традиційних банків у розробці своїх фінансових продуктів, вони піддають себе аналогічному кредитному ризику, ризику ліквідності і платоспроможності, які призводять до схожої системної нестабільності, яка виникає у традиційному банківському секторі. Прагнення до подібності з традиційними банками є не бажанням, а результатом поточної діяльності і нормативно-правової бази, яка не забезпечує всю необхідну підтримку та інфраструктуру установ, які необхідні для добре функціонуючого ісламського банківського сектора. Велика залежність ісламських банків від кредитного фінансування за рахунок участі фінансування також частково є наслідком цього. Ці фактори так само трансформуються у фінансову нестабільність, як і у випадку традиційних банків.

Попри те, що ісламські банки лише поступово просуваються на ринки країн СНД, здебільшого в ті з них, де присутня значна частина мусульманського населення, в діяльності української банківської системи, на нашу думку, має бути проведений ґрунтовний аналіз як потенційних ризиків, так і важелів їхнього регулювання, що носив би системний характер. Зокрема, зазначене не суперечить нормам Базель III, перегляд позицій якого став на порядку денному внаслідок глобальної фінансової кризи, яка здебільшого отримала потужний поштовх до поширення саме у зв'язку з переважанням спекулятивної складової у банківських активах.

Таким чином, компаративний аналіз діяльності ісламських та традиційних банків дозволяє нам стверджувати про необхідність мінімізації використання ризикових інструментів в капіталі банків та більш потужної прив'язки фінансових операцій до стану реальної економіки, що зменшувало б спекулятивну природу активів та сприяло б глобальному посткризовому відновленню.

Література

1. Balteanu I. Bank Crises and Sovereign Defaults: Exploring the Links [Electronic resource] / I. Balteanu, A. Erce, L. Fernandez // - Mode of access: <http://www.econ.unavarra.es/seminarios/2012/120119%20Erce.pdf>.
2. Reinhart C. and Rogoff K.S. This Time is Different, Again? The United States Five Years after the Onset of Subprime [Electronic resource] / C. Reinhart, K.S. Rogoff // - Mode of access: http://www.economics.harvard.edu/faculty/rogooff/files/Is_US_Different_RR_3.pdf.
3. Kaminsky G., Reinhart C. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems [Electronic resource] / G. Kaminsky, C. Reinhart // IMF Working Paper.. – 2009. - Mode of access: <http://www.econ.uchile.cl/uploads/documento/7d5ce3d5eb3b2d4aa22077fb65a03225e520bcf2.pdf>.
4. Maher H., Dridi J. The Effects of the global financial crisis on Islamic Banking and Conventional Banks, A Comparative Study [Electronic resource] / H. Maher, J. Dridi - Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10201.pdf>.
5. Claessen S., Laeven L. What Drives Bank Competition? Some International Evidence [Electronic resource] / S. Claessens, L. Laeven, // Journal of Money, Credit and Banking. - 2012. - № 36 (3). - Mode of access: <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/3113.html>.
6. Boyd J.H., De Nicolò G., Loukoianova E. Banking Crises and Crisis Dating: Theory and Evidence [Electronic resource] / J.H. Boyd, G. De Nicolò, E. Loukoianova // IMF Working Paper. – 2009. - Mode of access: <http://www.econstor.eu>.
7. Goodfriend, M., McCallum, B.T. Banking and Interest Rates in Monetary Policy Analysis: A Quantitative Exploration [Electronic resource] / M. Goodfriend, B.T. McCallum // Journal of Monetary Economics. – 2011. - № 54. - Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w13207>.
8. Ireland P. N. Sticky-Price Models of the Business Cycle: Specification and Stability [Electronic resource] / P.N. Ireland // Journal of Monetary Economics. - 2011. - № 47 (1). - Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w7511>.
9. Chapra M. The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance help? [Electronic resource] / M. Chapra - Mode of access: http://www.isdbforum.org/presentationPapers/5-M_Umer_Chapra.pdf.
10. Резнікова Н. Світова фінансова криза як фактор економічного розвитку / Н. Резнікова М. Відякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). Том 1. – С. 271–279.
11. Лукьяненко Д. Глобальные финансовые дисбалансы и их макроэкономические последствия / Д. Лукьяненко, А. Поручник, Я. Столярчук // Журнал европейской экономики. – 2010. – № 1. Том 9. – С. 80–100.
12. Офіційний веб-сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
13. Jickling M. Causes of the Financial Crisis: Congressional Research Service [Electronic resource] / M. Jickling - Mode of access: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/600.